

Tazbirowa, Julia

Początki biskupstwa na Kujawach

Przegląd Historyczny 53/2, 229-244

1962

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JULIA TAZBIROWA

Początki biskupstwa na Kujawach

I. Poglądy na genezę biskupstwa kujawskiego

Tradycja o początkach biskupstwa kujawskiego, aczkolwiek dość obfita, przynosi szereg wiadomości, trudnych do pogodzenia ze sobą. Taki stan źródeł był przyczyną powstania wielu sprzecznych, wykluczających się nawzajem hipotez. Jednym z głównych punktów spornych jest dotychczas pytanie, czy stolicą biskupią był od razu Włocławek czy też początkowo Kruszwica, drugim zaś — czas powstania obu stolic.

Część badaczy, mianowicie Zeno Chodyński, Wojciech Kętrzyński i Papée¹, odrzuca w ogóle istnienie biskupstwa w Kruszwicy uważając, że cała tradycja wywodzi się ze splełanych wiadomości późnych źródeł, pozostali (Lewicki, Tadeusz Wojciechowski, Abraham, Łaguna, Gumowski i Librowski)² stwierdzają fakt istnienia stolicy biskupiej najpierw w Kruszwicy, a następnie we Włocławku, nie są jednak zgodni co do momentu założenia biskupstwa w pierwszej ze stolic oraz jego przeniesienia czy też powtórnej fundacji we Włocławku.

Punktem wyjścia wszystkich rozważań jest bulla Innocentego II dla arcybiskupa magdeburskiego Norberta z r. 1133, poddająca jego władzy dwanaście biskupstw na wschód od Łaby, wymienionych imiennie³.

¹ Z. Chodyński, wyd. *Statuta synodalia diocesis Wladislaviensis et Pomeranie*, Warszawa 1890, wstęp passim. W. Kętrzyński, *Biskupstwa i klasztory w Polsce*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1891; recenzja F. Papée’go z tejże pracy „Przegląd Powszechny” t. XXIII, 1889, s. 609—627 i t. XXIV, s. 15—27; KH IV, 1890, s. 377.

² A. Lewicki, *Mieszko II*, RAU whf t. V, 1876, s. 140. T. Wojciechowski, *Szkice historyczne z XI wieku*, Warszawa 1953, s. 133. Wł. Abraham, *Organizacja kościoła w Polsce do połowy XII wieku*, Lwów 1893, s. 88 i 93—94. S. Łaguna, *Pierwsze wieki kościoła polskiego*, Pisma, Warszawa 1915, s. 272. M. Gumowski, *Biskupstwo kruszwickie w XI wieku*, Poznań 1921, s. 16—17 i 43. St. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, Warszawa 1949, s. 6.

³ KWp nr 6: *quorum videlicet episcopatum nomina hec sunt: inter Albiam et Oderam Stetin et Lubus, ultra Oderam vero Pomerana, Potznan, Gnezen, Craco, Wratislav, Cruciviz, Masovia et Lodilaensis...* Por. Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej cz. I*, Kraków 1937, nr 30, s. 35. Jednocześnie spis biskupstw polskich z *Liber provincialis* zachowany u Gerwazego z Tilbury zawiera następującą listę: Gniezno (arcybiskupstwo), Wrocław, Lubusz, Kujawy, Płock, Kraków, Poznań, Mazowsze, Pomorze, por.

Bulla ta zawiera nazwy obu stolic kujawskich, Włocławka i Kruszwicy. Ponieważ była wynikiem petycji Norberta i jego skargi na biskupów polskich, którzy nie chcieli mu się podporządkować, umieszczono w niej nazwy nie tylko aktualnych stolic biskupich, ale także Szczecin, który nigdy biskupstwem nie był, i Pomorze, które otrzymało biskupstwo dopiero w kilka lat później. Najdalszy zatem wniosek, jaki z zestawienia Kruszwica-Włocławek można wysnuć, sprowadza się do stwierdzenia, że około roku 1133 obie miejscowości były uważane w Magdeburgu za aktualne, dawne lub projektowane stolice biskupie. Poza bullą 1133 r. ani biskupi, ani katedry, włocławska i kruszwicka, nie występują nigdy w jednym źródle.

Tradycja historiograficzna natomiast już od początku XII wieku spleta w sposób nierozzerwalny sprawy kruszwickie i włocławskie i wskazuje na ścisły związek obu stolic. Odbija się to w tytulaturze. W ciągu wieku XII biskupi tytułowani są na zmianę *episcopus cujaviensis*, *episcopus crusviciensis* albo też *episcopus vladislaviensis*, chociaż istniało w tym czasie tylko jedno biskupstwo⁴.

Dalszym dowodem ścisłego związku jest fakt udzielania konsensu biskupom włocławskim w wieku XIII przez obie kapituły. W roku 1215 spór biskupa Barto z klasztorem w Strzelnie zostaje rozstrzygnięty za zgodą kanoników włocławskich i kruszwickich. Nadania wsi Chełmce dokonuje w roku 1233 Kazimierz Konradowic na rzecz biskupa Michała oraz kościołów Panny Marii i świętego Piotra. Wreszcie w roku 1257 Sambor zobowiązuje się do spłacenia odszkodowania biskupowi za wolą i zgodą obu kapituł. Dodać tu jeszcze można dokument z roku 1251 dla klasztoru w Byszewie, który nie zawiera wzmianki o konsensie kapitulnym, natomiast zaopatrzony był w pieczęcie obu kapituł⁵. Warto dla po-

T. Tyc, *Polska a Pomorze za Krzywoustego*, RH I, 1926, s. 26; a według Herborda droga Ottona Bamberskiego prowadziła przez biskupstwa polskie Wrocław, Poznań, Gniezno i Kalisz (tamże, s. 21). Starszy *liber pontificalis* z czasów Kaliksta II wymienia w prowincji polskiej metropolię w Gnieźnie oraz biskupstwa w Poznaniu, Krakowie, Wrocławiu i Płocku, Por. P. David, *Gilon de Toucy, Studia historyczne ku czci St. Kutrzeby* t. II, Kraków 1938, s. 135.

⁴ Przed rokiem 1224, kiedy występuje jako biskup Michał, tytuł biskupa kujawskiego nosi Onold (w Kronice mistrza Wincentego, MPH II, s. 399), Stefan w r. 1187 (KMazK nr 123) i w r. 1191 (KMazK nr 125), Ogierz w latach 1210, 1212 i 1213 (KMazK nr 172, 177 i 181) oraz Barto w r. 1215 (KMazK nr 183). Biskupem włocławskim nazwany jest w XII w. jedynie Werner w bulli z roku 1148 (PUB nr 2), a w początku wieku XIII tytuł ten obowiązuje na pieczęciach biskupich. Biskupem kruszwickim nazwany jest Swidger w notatce o poświęceniu kościoła w Strzelnie w roku 1133 (Długosz, *Opera omnia* t. X, s. 547), Barto w drugiej notatce o poświęceniu kościoła w Strzelnie z roku rzekomo 1216 (KMazK nr 183) oraz Onold w dokumencie dla Czerwińska z roku 1161 (KMazK nr 87). Żoną biskupa kruszwickiego Ogierza nazywa kalendarz krakowski Burnę (MPH II, s. 917).

⁵ KMazK nr 183 z roku 1215: *Hoc autem est cum consensu canonicorum Vincentii decani, Petri archidiaconi, Michaelis custodis, Egidii, Mauricii, Grimaldi, Pauli, Cunradi et canonicorum crusviciensium: custodis Valteri, Stefani, Alberti, Martini, magistri Alberti, Nicolai, Bogdani et aliorum canonicorum utriusque capituli quam plurimorum*. KMazK nr 328 z roku 1233: *memoratum villam iam dicto episcopo et ecclesie beate Virginis et beati Petri sine spe revocations contentum... KPol nr 448 z roku 1257: nos vero episcopo de voluntate et consensu Vladislaviensis et Crusviciensis capitulorum centum marcas argenti... tenebamur adstricti... KPol nr 38 z roku 1251: Ut autem presens scriptum... robur obtineat, sigillo predicti ducis Kasimiri et nostro et capitulorum nostrorum Vladislaviensis et Crusviciensis sigillis roboramus...*

równania wspomnieć, że tylko w dwóch dokumentach tego okresu zaznaczony jest wyłącznie konsens kapituły stołecznej, czyli włocławskiej. Dotyczą one zamiany z Sulejowem wsi należących do klucza wólborskiego, stanowiącego od początku uposażenie Włocławka, a nigdy Kruszwicy⁶.

Występowanie tytułu biskupa kruszwickiego aż do początku XIII wieku jest tym bardziej dziwne, że możemy z dość dużą dozą pewności sprecyzować moment powstania biskupstwa we Włocławku. Nie podejrzany dokument, jakim jest bulla protekcyjna Eugeniusza III z roku 1148⁷, zawiera wiadomość, że granice biskupstwa wytyczał biskup tuskulański Idzi, legat papieski, wraz z Bolesławem Krzywoustym. Wiadomo więc, że fakt ten miał miejsce w latach dwudziestych XII wieku. Precyzyjna data będzie przedmiotem dalszych rozważań.

Dalszych argumentów dostarcza tradycja o biskupach włocławskich, przekazana nam przez autorów katalogów biskupich. Katalogi podają dwie różniące się od siebie listy biskupów. Śląski katalog rymowany, sporządzony w wieku XIV⁸, nie zna zakłóceń w serii biskupów. Podaje wszystkich w takiej kolejności, w jakiej pojawiają się w źródłach współczesnych. Nie zawiera, niestety, poza imionami żadnych danych o wymienionych przez siebie biskupach, nawet dat ich panowania na stolicy. Nie zawiera też żadnej wzmianki o Kruszwicy, a serię biskupów rozpoczyna od Swidgera, nie wspominając o jego poprzednikach, których w liczbie ośmiu wymieniają: późniejszy katalog wólborski i Długosz.

Tradycja XV-wieczna, reprezentowana przez te dwa źródła, przynosi informacji sporo, ale nie każda z nich zasługuje na wiarę, a wiadomości prawdziwe mieszają się z fantastycznymi. Katalog wólborski podaje listę biskupów XII-wiecznych wraz z latami panowania, jednak zarówno kolejność, jak i chronologia panowania uległy poważnym zakłóceniom. Autor katalogu miał do czynienia zapewne z niezgodnymi źródłami i usiłował je wzajemnie dopasować. Stąd poza ośmiu pierwszymi biskupami, nie znajdującymi poświadczenia w innych źródłach, których szereg kończy się na roku 1129, znajdujemy w serii biskupów XII-wiecznych jeszcze dwie postaci mityczne: Rudgera 1161—1170 i Unelfa 1179—1190. Ponadto biskup Werner, odbiorca bulli z 1148 r., przesunięty został na lata 1172—1178. Autor katalogu wie o tym, że stolica biskupia była przeniesiona z Kruszwicy do Włocławka, i sądzi, że działo się to w czasach biskupa Onolda, którego umieszcza w latach 1157—1160. Dlatego też biskupa Wenera, łączonego przez tradycję z Włocławkiem, przeniósł na lata późniejsze.

Podobnie Długosz, chociaż nie jest pewien, kto przeniósł stolicę biskupią do Włocławka, konsekwentnie twierdzi, że Łągów został nadany przez Judytę na rzecz Kruszwicy, kościół w Strzelnie poświęcał biskup kruszwicki, a o Włocławku zaczyna mówić dopiero w drugiej połowie XII wieku⁹.

⁶ KPol nr 20 i 21 z lat 1231 i 1232. Mniej jasna jest wzmianka z roku 1253 (KPol nr 450), gdzie sołtys i ławnicy toruńscy stwierdzają, że biskup Wolimir załatwił z nimi transakcję... *de consensu et voluntate sui capituli*...

⁷ PUB nr 2, por. Z. Kozłowska-Budkowa, op. cit., nr 47, s. 53.

⁸ MPH IV, s. 24, por. wstęp W. Kętrzyńskiego, s. 16 n.

⁹ MPH IV, s. 24, katalog wólborski: *Sedes Crusviciensis, qui postea Vladislaviam translata est*..., oraz wzmianka o Onoldzie, s. 25, i o Rudgerze, Wenerze i Unelfie, s. 26. Katalog Długosza, *Opera omnia* t. I, s. 516 i 524.

To konsekwentne podawanie fałszywych wiadomości dowodzi, że autorzy na podstawie posiadanych źródeł ułożyli sobie pewną koncepcję historiograficzną i według niej porządkowali materiał. Konstrukcja ich nie wyjaśnia jednak wątpliwości, lecz nasuwa nowe. Niemożliwe jest, aby Włocławek stał się biskupstwem dopiero w latach 1157—1160, ponieważ jako taki poświadczony jest w bullach z 1133 i 1148 r. Jednak biskup Onold występuje rzeczywiście jako biskup kruszwicki, i to w źródle nie podejrzanym, mianowicie w dokumencie dla Czerwińska z r. 1161. Ponadto żoną biskupa kruszwickiego nazywa kalendarz krakowski Burnę, żonę Ogierza, który był biskupem na przełomie XII i XIII wieku¹⁰.

Sprzeczności te można wyjaśnić jedynie przez szczegółową analizę warunków historycznych, jakie powodowały ewentualne migracje stolicy biskupiej między Włocławkiem a Kruszwicą.

Wiele sprzecznych sądów wypowiedziano już na temat początków stolicy biskupiej na Kujawach w ogóle. Pozytywną wiadomość o fundacji przez Mieszka II biskupstwa na Kujawach, rozumianą zazwyczaj jako fundacja biskupstwa w Kruszwicy, zawdzięczamy Kronice Wielkopolskiej. Jak wiadomo, jest to źródło dość późne i nie cieszące się dobrą opinią. Autor jej nie wykazuje zbytniego krytycyzmu i notuje wiele wiadomości bałamutnych. Kronika ta zawiera jednak stosunkowo dużo wiadomości związanych z Kujawami, co świadczy o szczególnym zainteresowaniu autora tym terenem. Nie wynika to z określonych tendencji, ponieważ autor działa w środowisku wielkopolskim i mogło mu zależeć na eksponowaniu raczej tradycji poznańskiej niż kruszwickiej. Można zatem przypuszczać, że poszedł w tym wypadku za źródłami reprezentującymi jakąś zniekształconą tradycję Kruszwicy.

Interesujący nas fragment, zawierający wzmiankę o fundacji biskupstwa kujawskiego przez Mieszka II, wykazuje cechy zapiski wcześniejszej, którą autor źle zrozumiał i po swojemu zinterpretował. Jest to fragment panegirycznej charakterystyki Bolesława Chrobrego, przypisujący mu fundację biskupstw polskich w takiej kolejności: poznańskie, gnieźnieńskie, mazowieckie (płockie), krakowskie, wrocławskie, lubuskie, zaś fundację biskupstwa kujawskiego — jego synowi Mieszkowi¹¹. Należy zauważyć, że z wymienionych siedmiu biskupstw pięć fundacji jest dziełem istotnie Bolesława, tylko nie jednego, ale trzech różnych: Gniezno, Kraków i Wrocław Chrobrego, Płock Śmiałego, a Lubusz Krzywoustego. Nie jest zatem wykluczone, że Baszko miał przed sobą notatkę, z której wynikało, że każde z wymienionych biskupstw założył Bolesław, ściągnął je wszystkie razem i przypisał jednej osobie. Natomiast w tym kontekście wiadomość o fundacji biskupstwa kujawskiego przez Mieszka II da się wyjaśnić jedynie w ten sposób, że opiera się na konkretnej wiadomości źródła Baszka. W przeciwnym ra-

¹⁰ KMazK nr 87, MPH II, s. 917.

¹¹ MPH II, s. 482: *et sex cathedrales ecclesias, videlicet Poznaniensem quam primo fundaverat in cuius medio ecclesie tumultatus quiescit, Gnesnensem, post Masoviensem, que nunc Plocensis dicitur, Cracoviensem, Vratislaviensem et Lubucensem. Kuiaviensem vero filius eius post eum Myesko nomine, que Vladislaviensis nuncupatur, fundavit et multa monasteria fundavit, dotavit et construxit.*

zie autor byłby raczej dodał jeszcze jedno biskupstwo Bolesławowi Chrobremu¹².

Kronika Wielkopolska nie stwierdza jednak wyraźnie, czy chodzi o Kruszwicę czy o Włocławek. W tym zakresie rozporządzamy jedynie argumentami tradycji, a ta nie podaje najmniejszych śladów istnienia stolicy biskupiej we Włocławku przed początkiem XII wieku.

Analiza podstawy źródłowej pozwoliła na wydobycie następujących faktów, poświadczonych przez źródła współczesne:

1. Przed rokiem 1133 Włocławek i Kruszwica były uważane za biskupstwa, przynajmniej na terenie Magdeburga.

2. Legat Idzi z Bolesławem Krzywoustym wyznaczali granice biskupstwa włocławskiego.

3. Kapituła kruszwicka wspólnie z włocławską udziela w wieku XIII biskupom konsensu na różne posunięcia z jednym charakterystycznym wyjątkiem, mianowicie dysponowania dobrami klucza wólberskiego.

4. Biskupi włocławscy nazywają się niekiedy w ciągu XII wieku kruszwickimi.

Późniejsza tradycja zawiera ponadto wiadomość, że biskupstwo na Kujawach założył Mieszko II, a stolica biskupia została przeniesiona z Kruszwicy do Włocławka przez biskupa Onolda w latach 1157—1160 (*sic*).

Należy zatem poszukać wyjaśnienia tych sprzeczności w miarę możliwości bez uciekania się do odmawiania wiarygodności poszczególnym źródłom, ponieważ nawet nieprawdziwe wiadomości dają się wytłumaczyć konsekwentnym naginaniem faktów do przyjętej koncepcji historycznej.

II. Biskupstwo w Kruszwicy

Pozostawiając na boku sprawę, czy wzmianka Kroniki Wielkopolskiej o fundacji biskupstwa na Kujawach dotyczy rzeczywiście Kruszwicy, należy zastanowić się nad możliwym momentem podniesienia jej do godności biskupstwa. Nie wydaje się możliwe, żeby Kruszwica trafiła do bulli 1133 r. jako biskupstwo projektowane, które nigdy w rzeczywistości nie istniało. W takim wypadku trzeba by przyjąć, że był to projekt w tym okresie aktualny, ponieważ nikt nie zaprzętałby sobie głowy nie zrealizowanymi postulatami sprzed wielu lat. Tymczasem nie bardzo jest czas i miejsce w pierwszych trzydziestu latach XII wieku na tę fundację. Książęcą fundacją jest w tym okresie Włocławek, a na fundowanie dwóch biskupstw jednocześnie nie ma na Kujawach miejsca.

¹² Poza Mieszkiem II występuje w źródłach XI w. jeszcze dwóch Piastowiczów tego imienia: Mieszko Kazimierzowic, syn Odnowiciela ur. w 1045 r., a zm. w 1065 r. oraz Mieszko Bolesławowic, syn Szczodrego, sprowadzony do Polski w 1087 r., a otruty w 1089 r. Żaden z nich nie zdążyłby zostać fundatorem biskupstwa. Ponadto w zapisce da się wykryć pewien porządek geograficzny, biskupstwa wliczone są w kolejności: najpierw z zachodu na wschód od Poznania, potem od Krakowa ze wschodu na zachód przez Wrocław do Lubusza. Kujawy w tej kolejności wypadają po Poznaniu i Gnieźnie, a przed Mazowszem, zatem jeżeli zwrot *Myesco filius eius* jest wzięty przez Baszka z pierwotnej zapiski, odnosi się do właściwego Bolesława.

Wiadomo, że realnie biskupstwo kruszwickie nie istnieje na początku panowania Krzywoustego, bo biskup taki nie występuje na kartach kroniki Galla, gdzie reprezentowany jest cały episkopat. Z drugiej strony, nie powstało przed rokiem 1000, jak chce Długosz, ponieważ nie mówi o nim Thietmar przy okazji opisu zjazdu gnieźnieńskiego. Pozostaje jednak cały wiek XI, w czasie którego należy wybrać moment najprawdopodobniejszy.

Najmniej prawdopodobne jest, aby fundował je Herman, ponieważ w tym wypadku w czasie jednego panowania musiałyby nastąpić również i upadek biskupstwa już nie istniejącego dowodnie na początku XII wieku.

Przeciwko fundacji Kazimierza Odnowiciela lub Szczodrego przemawia tradycja, według której pierwszy nie fundował w ogóle nowych biskupstw, a drugi znany jest wyłącznie jako założyciel biskupstwa płockiego¹³. Okres reakcji po śmierci Mieszka II nie wchodzi również w rachubę.

Zaden z wymienionych momentów nie jest bardziej prawdopodobny niż przekazany przez tradycję czas rządów Mieszka II lub też, jak chce G u m o w s k i, schyłek rządów Chrobrego. Za okresem tym przemawia jeden wzgląd rzeczowy. Kruszwica leży w bliskim sąsiedztwie Gniezna. Logika nakazywałaby raczej umieścić biskupstwa dalej jedno od drugiego, żeby ich wpływy nie zazębiały się wzajemnie. Wyrazem takiej polityki jest w okresie późniejszym fundowanie Płocka, a następnie Włocławka. Natomiast w pierwszym okresie chrystianizacji mogło Piastom zależeć na tym, żeby specjalnie nasycić kościołami centrum ich państwa, jakim była Wielkopolska, zwłaszcza że przykład upadku Kofobrzegu wskazywał dowodnie, że zdala od ośrodków dyspozycyjnych państwa biskupstwo utrzymać się nie może.

Jeżeli zatem przyjmiemy, że biskupstwo w Kruszwicy powstało na początku XI wieku, pozostaje niewdzięczne zadanie prześledzenia jego dalszych losów. W okresie reakcji pogańskiej podzieliło, być może, los Poznania i Gniezna, nic jednak nie stoi na przeszkodzie stwierdzeniu, że katedra została odbudowana i stolica biskupia wznowiona. Biskupstwo kruszwickie nie jest jednak znane z kroniki Galla, chociaż o samej Kruszwicy pisze on przez jeden raz.

Jak z kroniki wynika, Kruszwica stała się obok Wrocławia głównym oparciem dla Zbigniewa w czasie jego pierwszego buntu przeciw ojcu. Rozegrała się tutaj krwawa bitwa, która zadecydowała o ostatecznej klęsce Zbigniewa. Gall opisując bitwę pod Kruszwicą nie wspomina wprawdzie o zburzeniu katedry, stwierdza natomiast, że odtąd potężna poprzednio i bogata Kruszwica przeżywała upadek¹⁴. Nie jest więc wykluczone, że ruina biskupstwa nastąpiła w tym właśnie momencie.

¹³ Nie jest wykluczone, że znane z falsyfikatu mogilneńskiego z roku rzekomo 1065 uposażenie mazowieckie jest resztką pierwotnego uposażenia biskupstwa kruszwickiego, które zostało okrojone przez Szczodrego na rzecz dwóch jego fundacji, terytorialnie zainteresowanych w dawnych posiadłościach kruszwickich: biskupstwa płockiego i klasztoru w Mogilnie.

¹⁴ Gall lib. II, cap. 5: *Sicque Crusuic, divitiis prius et militibus opulentum ad instar desolacionis est redactum...* M. G u m o w s k i, op. cit., s. 46, wiąże z tym wydarzeniem śmierć biskupa Baptysty, znanego z katalogu wolborskiego. Upadek biskupstwa w Kruszwicy łączy ze sprawą Zbigniewa także P. D a v i d, *La Pologne*

Sytuacja w latach następnych nie sprzyjała odbudowie biskupstwa. Zbigniew został wprawdzie przywrócony do łaski w roku 1097, ale kilka dalszych starć Hermana z synami i trzykrotny podział kraju nie sprzyjały pobożnym fundacjom. Zainteresowany w restauracji biskupstwa kruszwickiego mógł być jedynie Zbigniew, nie jest jednak pewne, czy przed rokiem 1102 Kruszwica była kiedykolwiek w jego ręku. Upadek biskupstwa kruszwickiego przypieczętowała ostatecznie śmierć Zbigniewa. W Kruszwicy pozostała jednak instytucja kościelna — dawna kapituła biskupia. Istniał sam kościół, istniało wreszcie uposażenie dawnego biskupstwa, którego nie można było po prostu skonfiskować. Te czynniki odegrały rolę w stosunkach kościelnych na Kujawach w latach następnych.

Kapitałnym zagadnieniem jest również sprawa siedziby owego pierwotnego biskupstwa. W Kruszwicy istniały dwa kościoły o charakterze kolegiackim, przez różnych autorów uważane za dawną katedrę: kolegiata św. Piotra i kolegiata św. Wita. Kolegiata św. Piotra wznosi się dotychczas na wschodnim brzegu Gopła. Kościół św. Wita nie istnieje; na podstawie wykopalisk lokuje się go na terenie tzw. Przygródka¹⁵.

Oba kościoły posiadają metrykę sięgającą początków organizacji kościelnej w Polsce. Datowanie kościoła św. Piotra na podstawie wezwania jest zawodne, gdyż był to kult popularny przez całe średniowiecze i trudno wyróżnić konkretny okres, w którym w Polsce rozwijały się szczególnie. Nie należy jednak zapominać, że wezwanie św. Piotra nosiła katedra poznańska.

Kult św. Wita przyszedł do Polski za pośrednictwem Czech, gdzie wezwanie to nosiła katedra w Pradze. Nie był on w Polsce popularny. Wezwanie św. Wita nosił kościół kruszwicki, stanowił on drugie wezwanie katedry gnieźnieńskiej, ponadto występuje w dziewięciu kościołach w Wielkopolsce, czterech małopolskich i jednym na Śląsku. Kult rozwijał się głównie w dwóch fazach. Okres pierwszy to okres wpływów czeskich na kościół polski za czasów Mieszka I. Z tego czasu pochodzi wezwanie św. Wita w Kruszwicy, potwierdzone w kronice mistrza Wincenciego, wezwanie w Gnieźnie, może jeszcze kościół w Rogoźnie, ponieważ jest to stary gród kasztelański. Drugi okres wiąże się z translacją, która miała miejsce w roku 1355. W wieku XIV—XV powstają dalsze kościoły¹⁶.

Kościółem głównym w Kruszwicy jest w XII i XIII w. kościół św. Piotra. Salomea, czyniąc w roku 1143 nadanie na rzecz Mogilna, zabezpiecza je autorytetem kapituły św. Piotra¹⁷. Konsensu biskupom włocławskim udziela również kapituła św. Piotra, co wynika najwyraźniej z dokumentu Kazimierza Konradowica z roku 1233. Bardzo trudno określić charakter kościoła św. Wita. Jeżeli katedrą był kościół św. Piotra, mógł on być kościołem grodowym, co wynika także z jego położenia. Trudno nawet dowieść, że był on kolegiatą. Kadłubek określa

et l'evangelisation de Pomeranie, Paris 1928, s. 38 oraz St. Librowski, op. cit., przypuszczając jednak, że mimo oficjalnego przeniesienia stolicy do Włocławka biskupi nadal rezydowali w Kruszwicy.

¹⁵ K. Górski, *Topografia wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” t. II, 1953, s. 41 i 43.

¹⁶ P. Szafrań, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958, s. 75—77.

¹⁷ KWp nr 9: *Quicumque... villam Radeov... alienaverit, auctoritate sancti Petri sanctique Johannis et nostro a Domino alienatur...*

kościół św. Wita jako bazylikę, Baszko mówi o *oraculum*. Na początku XIV w. było tam kilka prebend kanoników bez żadnej prelatury. Patronat nad nimi sprawował książę. Kanonicy występują po raz pierwszy w roku 1268¹⁸. W wieku XIII była to instytucja w stadium likwidacji. Próbowano przyłączyć ją do kościoła św. Piotra, prawdopodobnie w celu wyrównania strat, które kościół ten poniósł w wyniku działalności biskupów włocławskich, o czym będzie mowa poniżej.

Kościół św. Wita wiąże się niewątpliwie z okresem biskupim Kruszwicy. Kolegiata mogłaby tutaj powstać najpóźniej na przełomie XI i XII w. Nie jest bowiem wykluczone, że Herman lub Krzywousty chciał mieć w zdobytej przez siebie Kruszwicy własny ośrodek kościelny, który by stanowił konkurencję dla opozycyjnego kościoła św. Piotra.

III. Geneza biskupstwa we Włocławku

Sytuacja kościoła polskiego w okresie Krzywoustego była dość skomplikowana. Władysław Herman zmarł 4 czerwca 1102, pozostawiając północną Polskę z Poznaniem, Gniezmem, Kruszwicą i Płockiem w ręku Zbigniewa, a południową z Krakowem i Wrocławiem — Bolesława.

Jedną z pierwszych akcji Bolesława było korzystne dla siebie uregulowanie spraw kościelnych. Wszelkie kroki w tej dziedzinie utrudniał jednak fakt, że arcybiskup gnieźnieński Marcin stał po stronie Zbigniewa. Dlatego też, kiedy Bolesław deponował niewygodnego dla siebie biskupa krakowskiego Czasława, następcę jego, Baldwina, musiał wysłać aż do Rzymu dla uzyskania sakry biskupiej.

Dla generalnego uporządkowania spraw kościelnych Bolesław spowodował przysłanie do Polski w roku 1103 lub 1104 legata papieskiego, Gwalona, biskupa Beauvais. Legacja, formalnie skierowana do całej prowincji polskiej, ostrzem swym zwróciła się przeciw dzielnicy Zbigniewa. Gall wspomniał o deponowaniu dwóch biskupów, nie podając jednak, o jakie stolice biskupie chodzi. Wydaje się, że depozycja dotknęła właśnie dwóch biskupów dzielnicy Zbigniewa, płockiego i poznańskiego. Oczywiście dopóki Zbigniew panował, nie opuścili oni swoich stolic. Jest jednak znamienne, że według późnych wprawdzie i niepewnych danych katalogów na obu stolicach zmieniają się biskupi w chwili opanowania dzielnicy przez Bolesława¹⁹.

Wygnanie Zbigniewa, a nawet jego śmierć nie rozwiązała jednak sprawy radykalnie, ponieważ arcybiskup Marcin trwał nadal w opozycji, a po jego śmierci stolica gnieźnieńska przeżywała kilkuletni wakans. Dlatego też uporządkowanie stosunków kościelnych możliwe było jedy-

¹⁸ DKM nr 38, s. 213.

¹⁹ Część literatury przyjmuje, że jednym z usuniętych przez Gwalona biskupów był Czasław krakowski. Przeczy temu jednak fakt, że zarówno Gall lib. II, cap. 27, jak i roczniki kładą przyjazd legata po konsekracji Baldwina na biskupstwo krakowskie. P. David, *Un disciple d'Yves de Chartres en Pologne, La Pologne au VIIe Congrès International des Sciences historiques* t. I, Varsovie 1933, s. 109—111, stwierdza że misja Gwalona miała miejsce w roku 1103, a konsekracja Baldwina później. Depozycję Czasława przez księcia przyjmuje jedynie R. Grodecki, *Zbigniew książę polski*, Kraków 1927, odb. ze *Studiów staropolskich ku czci Al. Brücknera*, s. 95.

nie poprzez nową legację, którą przeprowadził kardynał biskup tuskułański Idzi.

Daty legacji Idziego nie przechował żaden rocznik, zatem nie mamy jej podanej bezpośrednio. Wnioskować można na tej podstawie, że w falsyfikacie tynieckim Idzi nazwany jest legatem papieża Kaliksta II, który zmarł w końcu roku 1124. Z itinerarium Idziego wynika, że mógł być w Polsce między kwietniem 1123 a marcem 1125. Ponieważ jednak wiadomo, że nie zetknął się w czasie tej podróży z Ottonem bamberskim, przypuścić należy, że legacja miała raczej miejsce na początku niż pod koniec tego okresu²⁰.

O ile cel stworzenia biskupstwa we Włocławku — chrystianizacja Pomorza i zneutralizowanie ośrodka kruszwickiego — jest jasny, o tyle okoliczności fundacji nie są łatwe do zbadania. Fundacje biskupstw, dokonane przez Krzywoustego, wiążą się z najważniejszym problemem jego polityki — podbojem Pomorza. Stąd doszło do fundacji biskupstwa w Lubuszu, któremu miał podlegać dolny bieg Odry, i we Włocławku, w którego granicach znalazło się Pomorze Gdańskie. Oba biskupstwa wraz z późniejszym biskupstwem zachodniopomorskim rozwiązywały sprawę przynależności diecezjalnej świeżo podbitych terenów. W bulli protekcyjnej z roku 1148 powiedziane jest, że granice biskupstwa ustalał legat Idzi wspólnie z Bolesławem. Przyjmuje się, że wytyczanie granic dokonane było jednocześnie z fundacją biskupstwa, co jednak nie wynika bezpośrednio z tekstu. Lata dwudzieste XII w. wiąże się zazwyczaj z ekspansją kościelną Bolesława Krzywoustego na Pomorze i na ten okres kładzie się fundację biskupstw we Włocławku i Lubuszu.

Zastanawiający jest jednak charakter uposażenia obu kościołów. Posiadłości biskupa włocławskiego, poświęcone w bulli 1148 r., znajdują się niemal wyłącznie w Małopolsce. Należą do nich gród wólborski z przynależnościami, kościół NPM w Zawichoście z grodem łagowskim i dziesięcinami, dziesięciny z dochodów kościoła NPM w Sandomierzu oraz prepozytura św. Michała na grodzie krakowskim²¹. Z punktu widzenia potrzeb biskupstwa znacznie lepsze byłyby dobra kujawskie lub mazowieckie, które niezależniałyby biskupa od transportów i ułatwiały zarząd nad gospodarką tych posiadłości. Usprawiedliwić ten pozorny

²⁰ Data legacji Idziego jest od dawna przedmiotem sporu. F. Papée, *Najstarszy dokument polski*, RAU whf t. XXIII, 1888, s. 25 przyjmuje bytność legata w Polsce na rok 1124. Datę tę podtrzymuje M. Gębárovicz, *Mogilno—Płock—Czerwińsk, Studia historyczne ku czci St. Zakrzewskiego*, Lwów 1934, s. 150, T. Tyc, op. cit., s. 23; P. David, *Gilon de Toucy*, s. 123, i H. Ludat, *Bistum Lebus*, Weimar 1942, s. 252. Natomiast K. Maleczyński, *Uwagi nad dokumentem legata Idziego dla klasztoru w Tyńcu*, Lwów 1936 odbitka z „Collectanea Theologica” t. XVII, passim, wysuwa ewentualność pobytu Idziego w Polsce bądź w latach 1123/5, bądź też dopiero po pierwszej misji Ottona bamberskiego w latach 1125/8. Datę 1125 przyjmuje A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, Kraków 1948, odb. z „Naszej Przeszłości”, a Z. Kozłowska-Budkowa, op. cit., s. 53, dopuszcza możliwość dwukrotnego pobytu legata w Polsce.

²¹ PUB nr 2: *in quibus hec specialiter duximus exprimenda. Castrum videlicet Voybor cum omnibus suis appendiciis ecclesiam sancte Marie in Zavichost cum castro Lagou et decima eius aliisque suis appendiciis, nonum nummum de omnibus, que solvuntur ecclesie sancte Marie in Zandomir secundum polonicam iustitiam, preposituram sancti Michaelis in Cracovia cum omnibus ad eam pertinentibus. Castrum Kdanzc in Pomerania cum decima tam annone, quam omnium eorum, que de navibus solvuntur. Decimam partem de moneta et de iudiciis totius episcopatus.*

nonsens mógłby jedynie fakt, że fundator nie rozporządzał majątkami leżącymi bliżej stolicy biskupiej. Taki stan istniał do r. 1107, kiedy Bolesław był panem jedynie południowej Polski. Wybór Lubusza na stolicę biskupią jest również zrozumiałą dla wczesnego etapu ekspansji pomorskiej, kiedy Zbigniew utrudniał bratu dokonywanie napadów z terenu jego dzielnicy i z konieczności Lubusz był główną bazą wypadową Bolesława. Po opanowaniu Wielkopolski zdobył on przede wszystkim całą linię Noteci i Lubusz przestał odgrywać rolę zasadniczą w walkach.

Wynikałoby zatem, że Bolesław już w okresie 1102—1107 nosił się z zamiarem utworzenia obu biskupstw, oraz że z tego okresu pochodzi uposażenie małopolskie Włocławka. Nie jest to równoznaczne z kanoniczną fundacją, ponieważ żaden z dwóch biskupów nie występuje u Galla. Erekcji kanonicznej dokonał w zmienionych już warunkach legat Idzi w latach 1123—24.

Pierwszym biskupem włocławskim został według katalogu śląskiego Swidger, znany z przekazanej przez Długosza notatki o poświęceniu kościoła w Strzelnie²². Ponadto śmierć Swidgera, biskupa polskiego, została zanotowana w nekrologu bamberskim.

Wpływy kościelne na Polskę w okresie panowania Krzywoustego były wielostronne i wskazać można tutaj kilka kręgów, z którymi kontakty dają się prześledzić źródłowo. Jednym był Bamberg, w okresie misji św. Ottona na Pomorzu, a także i wcześniej utrzymujący z Polską ożywione kontakty, czego dowodem są zapisy nekrologiczne osób z Polską związanych. Drugim źródłem dopływu duchowieństwa była Lotaryngia, z której pochodzili biskupi polscy: płocki Aleksander i wrocławski Walter²³. Trzecim wreszcie kręgiem, aczkolwiek jego wpływy były w literaturze przemilczane, był Magdeburg, poprzez osobę Norberta związany również z reformą dolnotaryńską.

Nie jest wykluczone, że z tym ostatnim da się związać również Swidger. Istnieje możliwość identyfikowania go z biskupem-norbertaninem Frogeriusem, występującym w dodatku do *Vita Godefridi, comitis Capenbergensis*²⁴. Główną jednak trudnością, jak wynika z przyjęcia takiej wykładni, jest to, że w takim wypadku Swidger mógłby objąć rządy we Włocławku najwcześniej w roku 1129, zatem powstawałaby niezrozumiała luka między momentem fundacji biskupstwa we Włocławku w roku 1123—24 a pojawieniem się tam pierwszego biskupa. Dałaby się ona zapełnić jedynie przez przyjęcie innej daty fundacji bądź też istnienia nieznanego poprzednika Swidgera, na co jednak nie ma żadnych dowodów źródłowych ani też warunków, które wskazywałyby na konieczność stawiania takiej hipotezy. Ponieważ zaś zanotowany został w Bambergu, a okoliczności wskazują, że jego działalność w Polsce

²² Długosz, *Opera omnia* t. X, s. 547, por. Z. Kozłowska-Budkowa, op. cit., nr 29, s. 34. Zapiska kwestionowana była wielokrotnie, jednak nie ze względu na stronę dyplomatyczną, ale jedynie w wyniku analizy historycznych okoliczności fundacji klasztoru w Strzelnie.

²³ Cz. Deptuła, *Krąg kościelny płocki w połowie XII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” t. VIII, 1959, z. 2, s. 42 n. P. David, *La Pologne*, s. 52, dowodzi, że związki Polski z Bambergiem sięgały czasów Hermana.

²⁴ T. Manteuffel, *Przyczynek do działalności norbertanów w Polsce*, *Opuscula Casimiro Tymieniecki... dedicata*, Poznań 1959, s. 228 i 230.

rozpoczęła się wcześniej niż działalność Norberta w Magdeburgu, można go również wiązać z tamtym kręgiem.

Data objęcia rządów biskupich przez Swidgera byłyby zatem identyczna z momentami powstania biskupstwa. Data śmierci nie jest znana. Ogólnie można przyjąć, że zmarł po 1133, a przed 1148, kiedy występuje Werner.

IV. Włocławek a Kruszwica

Sytuacja młodego biskupstwa włocławskiego, na którego terytorium znalazła się dawna stolica biskupia, Kruszwica, nie była łatwa. Nie wiadomo, jaki był prawny stosunek obu kościołów. Prawo kanoniczne zna wprawdzie pojęcie translacji stolicy biskupiej, w takim jednak wypadku jednocześnie ze zmianą kościoła katedralnego następowało przeniesienie kapituły i przekazanie uposażenia, co w wypadku Kruszwiicy — Włocławka nie nastąpiło.

Nie pozostaje zatem nic innego jak przypuszczenie, że początkowo Włocławek miał stanowić osobne biskupstwo. Legat Idzi, przeprowadzając w r. 1123—24 rozgraniczenie, włączył Kruszwicę, w której faktycznie od trzydziestu lat biskupstwo nie istniało, w obręb diecezji włocławskiej, nie precyzując bliżej charakteru kościoła św. Piotra. Stanowiło to dla Włocławka potencjalną groźbę. Dopóki żył protektor biskupstwa, Bolesław Krzywousty, a następnie panował Władysław Wygnaniec, Włocławek był zabezpieczony. Dopiero zwycięstwo synów Salomei zmieniło sytuację.

Z pewnych fragmentarycznych danych wynika, że Salomea i jej synowie prowadzili odmienną niż ojciec politykę w zakresie popierania poszczególnych instytucji kościelnych. Salomea przekazując w roku 1143 Radziejów na rzecz klasztoru w Mogilnie zaznacza, że w ten sposób chce naprawić zaniedbanie zmarłego męża, który nic tamtejszym mniuchom nie ofiarował. Młodzi książęta i ich zwolennicy fundują i popierają raczej klasztory cysterskie (Łekno, Łąd, Jędrzejów, Sulejów) bądź też związane z nimi zakony rycerskie (joannicy w Zagościu i w Poznaniu).

Z drugiej strony, daje się wyraźnie zaobserwować reakcja kleru pochodzenia rodzimego przeciwko przybyszom. Biskupi, działający na rzecz młodych książąt, z arcybiskupem Jakubem na czele są w znacznej części Polakami, a nieliczni cudzoziemcy dają się wytłumaczyć szczególnie sytuacją. Biskup Aleksander płocki był wprowadzony na stolicę biskupią jeszcze przez Krzywoustego, a wobec jego synów zachowywał pozycję niezależną, jeżeli nie równorzędną. Brat jego Walter został biskupem wrocławskim z ręki Bolesława Kędzierzawego, czyli został wprowadzony do zdobytej dzielnicy wbrew tamtejszemu możnowładztwu. Inni natomiast biskupi są raczej przedstawicielami polskiego możnowładztwa i prowadzą wspólnie z książętami partykularną politykę.

Niepewna sytuacja polityczna okresu walk Władysława Wygnaniec z braćmi i późniejszej interwencji cesarskiej na jego rzecz skłania fundacje kościelne do starań o bulle protekcyjne i inne dokumenty, mające zabezpieczyć podstawy prawne ich majątku.

Zestawienie instytucji, które w tym okresie uzyskują potwierdzenie, jest znamienne. Jest to klasztor kanoników regularnych w Trzemesznie,

którego uposażenie potwierdził w roku 1146 legat Humbold, a w roku 1147 Eugeniusz III, klasztor NMP na Śląży (1148) oraz biskup wrocławski Werner (1148). Nieco później, w roku 1155, Hadrian IV wydał bulle dla kanoników regularnych w Czerwińsku (fundacji Aleksandra płockiego) oraz biskupa wrocławskiego Waltera. W tym zestawieniu również biskup Werner wygląda na przedstawiciela tego samego kręgu i wykazuje niepokój o utrzymanie swojej pozycji²⁵.

Należy jeszcze w tym miejscu przypomnieć jego sytuację materialną. Biskupstwo kujawskie według obrazu bulli 1148 r. posiada całość swoich uposażeń ziemskich poza Kujawami. Na terenie własnej diecezji posiadłości biskupa ograniczają się do dziesięcin z grodu gdańskiego oraz dziesięcin z mennicy i kar sądowych w całym biskupstwie. Brak natomiast znanych z okresu późniejszego rozległych dóbr ziemskich na terenie Kujaw, ciągnących się szerokim pasem od Gopła aż do Wisły w rejonie Raciążka i Nieszawy oraz poprzez Gniewków aż po Inowrocław i Wyszogród. Opuszczenie w bulli tych posiadłości, gdyby je istotnie Werner posiadał, nie byłoby uzasadnione. Znajdujemy wprawdzie w bulli zwrot, że potwierdza się biskupowi wszystko, co ma lub będzie miał, ale należy to traktować jedynie jako zwrot formularzowy, a nawet dodane później zdanie, że specjalną uwagę zwraca się na majątki niżej wymienione, nie rozwiązuje sprawy. Rzeczowo oddzielanie w roku 1148 posiadłości pozakujawskich nie było celowe, bo w tym właśnie momencie małopolskie posiadłości Włocławka znalazły się w swym zasadniczym zrębie w ręku Bolesława Kędzierzawego. Jedyny zatem wniosek, na jaki pozwalała tekst bulli, równa się stwierdzeniu, że dobra te w roku 1148 nie znajdowały się w ręku biskupa wrocławskiego.

Następny wykaz posiadłości biskupstwa zawarty jest w przywileju Kazimierza Konradowica z roku 1250²⁶. Obejmuje on jedynie terytorium Kujaw, wymienia jednak nie tylko posiadłości biskupa, ale także kapituły wrocławskiej i kolegiaty kruszwickiej. Wsie wymienione są po szerokich zwolnieniach immunitetowych w czterech następujących grupach: 1. *Nomina ... villarum antiquarum predicti episcopi...* 2. *Ecclesie vero Vladislaviensis iste...* 3. *Crusviciensis autem iste...* 4. *Ville sancti Petri...* Niecodzienne jest już to, aby w jednym dokumencie biskup użytkował potwierdzenie posiadłości własnych oraz jednej tylko instytucji z terenu diecezji²⁷. Nie mniej ciekawe jest rozmieszczenie geograficzne majątku. Główny zrąb posiadłości zarówno Włocławka, jak i Kruszwicy grupuje się na północ i wschód od tej ostatniej. Składa się nań duża grupa wsi w okolicy Radziejowa na wschód od Gopła oraz zwarty pas osad między Kruszwicą, Inowrocławiem, Nieszawą i rejonem ujścia Drwęcy. Występuje tu znaczne pomieszanie włości zarówno wrocławskich, jak i kruszwickich.

²⁵ Potwierdzenie uposażenia Trzemeszna KWp nr 12 i 15, Śląży KŚl. nr 22, Włocławka PUB nr 2, Czerwińska KMazK nr 77, Wrocławia KŚl. nr 35. Byłoby jednak niesłuszne twierdzić, że polityka książąt była w tym okresie wroga tym wszystkim fundacjom. Zarówno Trzemeszno, jak i Czerwińsk otrzymują od nich znaczne nadania.

²⁶ DKM nr 13, s. 184. (79).

²⁷ W zestawieniu tym budzi również zdziwienie podział majątku kruszwickiego na dwie grupy: kościoła kruszwickiego i św. Piotra. Oba terminy oznaczają zazwyczaj posiadłości kanoników, w tym jednak wypadku fakt podziału można chyba uznać za ślad dawnego rozgraniczenia dóbr biskupa i kapituły kruszwickiej.

Poza tym rejonem znajduje się jedynie grupa trzech wsi biskupich i jednej kapitulnej włocławskiej koło Bydgoszczy oraz sześć czy siedem wsi w okolicy samego Włocławka. Pozostaje ponadto kilka osad trudnych do zidentyfikowania, ale jeżeli nawet leżą poza wymienionymi grupami, nie mogą zmienić zasadniczo całego obrazu.

Cały ten układ wydaje się celowy i logiczny, jeżeli powstał z myślą o potrzebach Kruszwicy, natomiast zupełnie niezrozumiały z punktu widzenia Włocławka. Nie jest również przypadkowe, że całe uposażenie kruszwickie jest rozrzucone wśród tego zwartego kompleksu dóbr przeważnie włocławskich. Odnajdujemy je w bezpośrednim sąsiedztwie „starych wsi biskupstwa włocławskiego“ lub nawet na ich terenie. Tak więc koło samego Raciążka leży Podole i Dąbrowa, wymienione wśród wsi kościoła św. Piotra. Wieś Sławęcino leży *in Radcens*. Na terenie wsi Murzynno znajduje się żręb dziekana kruszwickiego. Wieś Ułomie, którą w roku 1250 zaliczano do posiadłości biskupich, znajduje się w XVI w. we władaniu Kruszwicy. Podzielona jest również wieś Rybitwy, do niej bowiem można jedynie odnieść *sors piscatorum in Dalcovo* w posiadłościach biskupa i *duo sortes apud piscatores* z posiadłości kościoła kruszwickiego. Jeżeli ponadto Leszek Bolesławowic nadaje w roku 1185 biskupowi włocławskiemu kaplicę w Gniewkowie *salvo concambio Crusvicensis monasterii S. Petri*²⁸, dawne prawa Kruszwicy do całego kompleksu dóbr wydają się niezłe poświadczone.

Należy teraz zastanowić się, kiedy dobra te przeszły w ręce Włocławka. Nie mógł ich zagarnąć dopiero wielki organizator majątku biskupiego Michał, bo w takim razie nie mogły być określane w roku 1250 jako *ville antique*. Nie stwierdzamy ich także w ręku Wenera z roku 1148. Należy zatem między tymi dwiema datami poszukać momentu, kiedy to się stało. Wypada zatem zająć się postacią biskupa Onolda, który w roku 1161 nazwany jest biskupem kruszwickim, a według tradycji miał przenieść stolicę biskupią do Włocławka.

Okoliczności objęcia przez niego katedry biskupiej są zastanawiające. Pojawił się we Włocławku według danych katalogów w roku 1157. W tym samym roku w Płocku po śmierci Aleksandra został biskupem Werner, który w 1172 r. został zamordowany w sporze o wieś Szarsko. Można więc przypuścić, że kujawski Werner nie umarł na stanowisku biskupa włocławskiego, lecz przeszedł do Płocka²⁹. Z punktu widzenia rangi i uposażenia obu stolic był to niewątpliwie awans, lepiej zapewne odpowiadający ambitnemu biskupowi.

Początek rządów Onolda przypadł na okres niepokojów, interwencji Fryderyka Barbarossy na rzecz Władysława Wygnańca zakończonej ostatecznie hołdem krzyżzkowskim, który usunął groźbę powrotu starszego brata. Wyrazem ugruntowania wpływów synów Salomei było poświęcenie w roku 1161 kolegiaty łęczyckiej i wielki z tej okazji zjazd dawnych i nowych zwolenników młodszych książąt. Przy okazji czyniono i nadania pobożne.

Wśród świadków wystawionego wówczas dokumentu książąt Bolesława i Henryka dla klasztoru w Czerwińsku³⁰ figuruje Onold jako biskup kruszwicki. Źródło jest niepodejrzane, zatem przypadkowa

²⁸ KMazK nr 116; por. Z. Kozłowska-Budkowa, op. cit., nr 108, s. 107.

²⁹ MPH VI, s. 602 i t. IV, s. 751; Długosz, *Opera omnia* t. I, s. 548.

³⁰ KMazK nr 87.

zmiana tytułu nie jest prawdopodobna. Jednocześnie zaś tradycja przypisuje mu przeniesienie stolicy biskupiej z Kruszwicy do Włocławka. Wydaje się prawdopodobne, że za jego rządów nastąpiło połączenie obu biskupstw, co w tradycji znalazło zniekształconą formę wiadomości o translacji. Może istotną przyczyną była chęć zawładnięcia zespołem dóbr biskupich Kruszwicy. Onold występując jako biskup kruszwicki objął oczywiście w posiadanie przynależne mu uposażenie. Powstała zatem sytuacja z prawnego punktu widzenia skomplikowana. Biskupi włocławscy stali się dyspozytorami dóbr obcej instytucji kościelnej. Tym się tłumaczy, dlaczego w wieku XIII muszą uzyskiwać w sprawach tych dóbr konsens kapituły kruszwickiej.

Następne lata przynoszą dalsze uszczuplanie praw Kruszwicy i dalsze zawłaszczanie jej majątku. Proces ten kończy się działalnością biskupa Michała. Dawna stolica została nieodwołalnie zepchnięta do roli kolegiaty ze szczątkami dawnego uposażenia.

Odrębne zagadnienie stanowi sprawa archidiaconatu kruszwickiego. Kolegiata kruszwicka zachowała swoje prelatury, a między nimi i godność archidiacona. Stąd po powstaniu biskupstwa we Włocławku wytworzyła się jedyna w swoim rodzaju sytuacja: istnienie na terenie diecezji dwu archidiaconów biskupich. Widocznie jednak istnienie niezależnego archidiacona kruszwickiego było nie na rękę biskupom włocławskim, skoro biskup Ogierz połączył godność archidiacona kruszwickiego z godnością archidiacona włocławskiego, znosząc tym samym odrębność tej prelatury³¹.

Fakty te ugruntowały niewątpliwą przewagę Włocławka nad Kruszwicą. Biskup Michał mógł bez żadnych przeszkód z tej strony organizować wewnętrznie majątek biskupstwa, bez obawy o przeszkody ze strony Kruszwicy. W roku 1233 wskrzesza archidiaconat kruszwicki, ale już jako archidiaconat terytorialny, związany z określoną funkcją w zarządzie diecezją i podporządkowany władzy biskupiej. Stolicą biskupstwa Kujaw i Pomorza był odtąd niepodzielnie Włocławek i ta jego pozycja usunęła w głęboki cień wcześniejszą tradycję Kruszwicy.

Юлия Тазбирова

УСТАНОВЛЕНИЕ КУЯВСКОЙ ЕПАРХИИ

Мнения относительно учреждения куявской епископии, вмещавшей в пределах епархии Куявию и Гданского Поморье сводятся к двум вопросам: во-первых, выяснения был ли Влоцлавек или Крушвица начальным местопредъявлением епископской кафедры; во вторых установления даты ее первоначального основания и предположительного перенесения из Крушвицы во Влоцлавек. На тесную связь обеих кафедральных столиц указывает факт титулования епископов в XII и начале XIII века переменнo крушвицкими и влоцлавскими.

³¹ T. Silnicki, *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 129 (353) i przypis 2 tamże.

Обе капитулы выражают одновременно согласие влоцлавским епископам в течение XIII в. Местной традиции представленной каталогами епископов и Длугошем известен факт перенесения епископской кафедры из Крушвицы во Влоцлашек.

Учреждение кафедры в Крушвице приписываемое Мешко II подтверждается только не заслуживающим особенного доверия источником, т.наз. Великопольской хроникой. Контекст указывает однако, что автором хроники использовано конкретное известие. Одновременно известно, что на рубеже XI и XII столетия крушвицкая кафедра уже не существует. Из хроники Галла следует, что Крушвица являвшаяся главным центром Збигнева в период первой крамолы против Владислава Германа была тогда взята на щит и разрушена; после ее не восстанавливали.

Епископскую кафедру во Влоцлавке учредил Болеслав Кривоустый, как известно из грамоты папы Евгения III. От 1149 г. Болеслав совместно с папским легатом Идим пребывавшим в Польше в 1123/4 годах определил пределы епархии. Принято считать, что установление территории епархии было современно самому основанию кафедры.

Характер пожалований в пользу влоцлавской кафедры указывает однако, что первичный проект ее основания падает на период соправления Болеслава и Збигнева, т.к. согласно грамоте 1148 г. кафедра располагалась пожалованиями исключительно в Малой Польше и в Поморье, а не в Куявии, которой владел в то время Збигнев. В тоже время географическое положение куявских владений влоцлавского епископа известное из жалованной грамоты Казимира Кондратовича с 1250 г. указывает, что они были организованы с учетом потребностей Крушвицы, а не Влоцлавка.

Перемещение епископской кафедры из Крушвицы во Влоцлашек было следствием политического конфликта. Падение Крушвицы связано с политической неудачей Збигнева. Болеслав Кривоустый хотел располагать епископиями воздействующими на Поморье и пытался учредить таковые еще в период, когда Великая Польша, Куявия и Мазовия были во власти Збигнева а Любуш являлся для него единственной исходной базой. Неизвестные нам препятствия были причиной тому, что учреждение кафедр во Влоцлавке и Любуше состоялось всего в 1123/4 годах.

Julia Tazbirowa

LES DÉBUTS DE L'ÉVÊCHÉ DE CUIAVIE

La discussion sur la genèse de l'évêché de Cuiavie, qui embrassait aussi la Poméranie de Gdańsk, tourne autour de deux problèmes: d'abord, il s'agit de tirer au clair si le siège de l'évêché était dès le début Włocławek, ou si ce n'était plutôt, dans une première phase, Kruszwica; ensuite, il s'agit d'établir la date de la fondation originale et de son éventuel transfert de Kruszwica à Włocławek. L'existence d'un lien étroit entre les deux sièges est prouvée par le fait que les évêques au XIIe et au début du XIIIe siècle portaient tour à tour le titre d'évêques de Kruszwica et de Włocławek. Ce sont les deux chapitres qui pendant

le XIIIe siècle donnent leur „consensus” aux évêques de Włocławek. La tradition locale, représentée par les catalogues des évêques et par Długosz, connaît le fait du transfert de l'évêché de Kruszwica à Włocławek.

La fondation de l'évêché à Kruszwica, attribuée à Mieszko II (1025—1034), est attestée par une seule source pas très digne de foi, la Chronique de la Grande Pologne. Le contexte montre cependant que l'auteur s'appuyait sur un renseignement cencret. Nous savons d'autre part, qu'entre la fin du XIe et le début du XIIe siècle, il n'y a eut pas d'évêché à Kruszwica. De la chronique de Gallus Anonymus il ressort que la ville de Kruszwica, où se trouvait le centre de résistance du prince Zbigniew lors de sa première rébellion contre Ladislas Herman, fut alors prise et détruite et ne fut ensuite plus jamais reconstruite.

Le nouveau siège de l'évêché à Włocławek fut fondé par Boleslas Bouche-Torse. Comme nous l'apprend la bulle d'Eugène de 1148 c'est de concert avec Gilles (Aegidius), légat du pape envoyé en Pologne en 1123/4, que Boleslas traça les limites du diocèse. On peut admettre que cet acte eut lieu en même temps que la fondation de l'évêché.

Le caractère de la dotation de l'évêché de Włocławek montre cependant que le projet originaire de sa fondation date de la période d'avant la rébellion de Zbigniew, puisque, d'après la bulle de 1148, l'évêché fut doté exclusivement en Petite Pologne et en Poméranie, et non pas en Cuiavie, qui appartenait à cette époque à Zbigniew. Par contre, la disposition géographique des propriétés cuiaves de l'évêque de Włocławek, que nous connaissons d'un privilège de Casimir Konradowic datant de 1250, montre qu'elle furent organisées en fonction des besoins de Kruszwica, non pas de Włocławek.

Le transfert du siège épiscopal de Kruszwica à Włocławek fut la conséquence d'un conflit politique. Le déclin de Kruszwica est lié à la défaite politique de Zbigniew. Boleslas Bouche-Torse voulait avoir des évêchés qui exerçassent une influence sur la Poméranie, et il essaya de les organiser déjà à l'époque où la Grande Pologne, la Cuiavie et la Masovie appartenaient à Zbigniew, et Lubusz constituait pour lui la seule base militaire. Des obstacles inconnus firent en sorte que la fondation des évêchés à Włocławek et de Lubusz ne put avoir lieu avant 1123/4.